

УДК 321.01:326.77

КРАТОКРАТИЧНИЙ АСПЕКТ КОМУНІКАТИВНОЇ ТЕОРІЇ Ю. ГАБЕРМАСА

Дмитро Косенко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет, кафедра політології
вул. Володимирська, 60, 01033, Київ, Україна
e-mail: Kosenko.DV@gmail.com*

У статті проаналізовано кратократичний аспект комунікативної теорії Ю. Габермаса. Висвітлено особливості політичних поглядів мислителя на владу, демократію та їх місце в теорії комунікативної дії.

Ключові слова: влада, демократія, легітимність, політичне відчуження, кратократичний аспект комунікативної теорії Ю. Габермаса.

На сучасному етапі розвитку людства, особливо в період становлення нової інтелектуальної епохи, однією з найбільш значущих особливостей стає зростання ролі комунікаційних процесів в політиці, які охоплюють практично всі сфери життєвого світу та суспільства. Без визначення ролі влади у цих процесах стає неможливим вивчення і самої комунікативної дії.

Доцільність вивчення кратократичного аспекту комунікативної теорії Ю. Габермаса постає у зв'язку із недостатньою дослідженістю даної проблематики в наукових колах. Суперечлива оцінка самої теорії комунікативної дії, зарубіжними, та особливо вітчизняними науковцями у радянські часи, не сприяла повноцінному розкриттю її потенціалу.

Метою статті є аналіз кратократичного аспекту комунікативної теорії Ю. Габермаса, розкриття особливостей політичних поглядів мислителя на владу, демократію та їх місце в теорії комунікативної дії.

Для повноцінного дослідження терміна влади потрібно звернутись до значення давньогрецького слова *κράτος* – яке пов'язує два явища: силу та володіння майном. Значення самого терміну розкривається мірою панування особи та наявністю приватної власності.

У спеціальній літературі та в мовній практиці різних народів склались свої традиції слововживання групи термінів, що відносяться до феномену влади. Зокрема в німецькій мові слово “Macht” одночасно означає “влада” і “сила” і походить, як вказував Е. Канетті, від готського кореня “magen” (vermögen), що значить “мати змогу”.

Англійське слово power походить від французького pouvoir, яке, в свою чергу, походить від латинських слів potestas і potentia, що означають “здатність” (обидва вони утворені від дієслова potere — “бути здатним”). Так, англійське “power” може означати “владу” й “силу”.

Для римлян слово *potentia* визначало здатність чи спроможність однієї особи або речі впливати на іншу. Слово *potestas*, яке мало більш вузький політичний смисл, розкривало особливі можливості, що їх набували люди, спілкуючись і діючи спільно; у наш час ми запозичуємо дещо з цього поняття, коли говоримо, що сила — в гурті. Цицерон установив таке розрізнення: “*Potestas in populo, auctoritas in senatu*” (“Влада — в народі, владні повноваження — в сенаті”). Слід зазначити, що поняття влади римляни старанно відмежовували від інших понять, таких як владні повноваження, примус, сила і насильство

Чи ж не найважливішою запорукою розкриття змісту влади є своєрідне мистецтво керування, що й є сутністю політичної влади? Відповідно це певний процес комунікації, контактів сильніших особистостей, могутнішої волі із слабшими, пасивнішими. Разом цей процес викликає своєрідне тяжіння слабшої волі й духу до сильнішої, до носія політичної влади.

У початкових формах влада з'явилася разом із людиною. Тому влада існувала вже в додержавних й дополітичних формах організації суспільства. Первісна влада виступала як засіб підтримання певного балансу внутрішньо-групових відносин, насамперед, у вигляді влади різних вождів кланів, родів, релігійних служителів. У первісному суспільстві прояви влади виникли у формі заборон та табу. Водночас, небезпеки перед якими стояла первісна людина, змушували її вступати в певні організаційні захисні зв'язки, що допомагали їй вижити.

Також існували й підстави виникнення влади у зв'язках, що відображали нерівність, яка споконвіку існувала у тваринному світі. Так, якщо серед нижчих видів тварин панувало підкорення тваринним інстинктам, що яскраво проявлялося в агресивних, силових вчинках, то *Homo sapiens* вирізнявся поступовою раціоналізацією своїх дій. Причиною цього була психофізична, розсудливо-розумова і розпорядчо-організаційна нерівність [6, с. 108]. Тобто влада впливає з біологічної основи, спільній як для людини, так і для тварини, а саме там, де проявляється нерівність. Сильніший, спритніший, розумніший, агресивніший представник ставав вожаком, змушував слухати себе, визнавати вищість своїх інтересів. Тому Ф. Ніцше зазначав, що воля до влади становить основну форму афекту, всі інші — це лише її видозміни, і більшість живого прагне до збільшення своєї влади, а не лише до її збереження [6, с. 108].

Сила є однією із передумов виникнення владної агресивності, що робить владу здатною ефективно функціонувати. Спочатку сила відображала просту фізичну нерівність між особами тваринного світу. Також сила була найважливішою ознакою влади ще від початку людського суспільства. Так давньогрецький мислитель Фалес зазначає, що сила є основою влади. З розвитком суспільства сила стала означати не лише фізичну силу, а й різні модифікації влади, наприклад, багатство.

Варто відмітити, що сила з часом конкретизувалася у наказі, який спершу міг бути жестом чи мімікою, голосом чи поглядом. Тобто - влада втілювалась в імперативності, а отже в примусі. Як зазначав Е. Канетті, “наказ давніший, ніж мова” [5, с. 251], а відповідно — хто почав віддавати накази, той і став одним із засновників влади та закону. Отже, сила завжди мала волю складовим елементом, яка збуджувала її до дії. І. Ільїн зазначав, що призначення влади полягає в тому, щоб “створити в душах людей настрій визначеності, завершеності, імпульсивності і виконавчості” [4, с. 196-197], а волю можна побачити в інтенсивності, активності внутрішньої напруги,

що притаманні вождеві чи правителю та у невблаганності вольових вчинків й зовнішніх дій, тому далеко не кожному під силу бути повелителем.

Влада – це здатність здійснювати свою волю [2, с. 170]. Наведене визначення дає підстави підсумувати, що влада є нав'язування, яке включає в себе примус. Тому влада – це “спроможність примусити людей робити те, чого за інших обставин вони б не робили” [7, с. 110]. Також влада – це і певний дух, коли поруч є сила та воля. Саме дух спонукає людину шукати спілкування, реалізовувати свої мрії, інтереси, він робить людину соціальною істотою [6, с. 110].

Розглядаючи зміст влади, потрібно враховувати що:

1. у владних відносинах повинно бути не менше двох суб'єктів, якими можуть бути як окремі особистості, так і групи людей чи інститутів;
2. рішення владного суб'єкта має супроводжуватися ясною можливістю застосування примусу чи певних санкцій на випадок не підпорядкування волі суб'єкта;
3. підпорядкування об'єкта рішенням суб'єкта;
4. існування легітимних норм як основи рішень суб'єкта.

Для влади важливим є потяг до організованості, адже без організованості не може розвиватися впорядковане спільне життя вищих тварин. В основі організованості лежить впорядкованість, ієрархія. Це певні, досить чіткі, правила регламентації діяльності людських груп, правила взаємовідносин, підпорядкування.

Необхідно визначити межі поняття “влади” для глибшого розуміння. Зокрема, найбільшою межею влади є час, бо не існує вічних типів владних відносин, чи вічних політичних організацій [6, с. 111]. Так, влада може розтягтися на століття, але все одно з часом приходять зміни, і з ними змінюються суб'єкти влади, навіть її характер. Також влада обмежена простором, функціонує лише в суспільно – економічних, політичних системах, у правовому чи державному полі, чи навіть в межах компетенції її носія. Вона обмежується й природними катаклізмами, які не підвладні людині. Врешті, людина – владар, що хоче й уміє змусити коритися собі, стає паном, владарем, державцем, вона підкорює, вона панує. Така влада розглядається як влада індивіда, особистості, тобто така влада є подвійною – вона складається з влади над людьми та влади над природою, над різними сферами життєдіяльності живого світу [6, с. 112].

У своїх працях Ю. Габермас намагається критично осмислити владно-політичні форми цілісності суспільно-політичного розвитку на принципово іншій, порівняно з класичними політичними теоріями основи.

Тому необхідно виділити властиві риси класичних політичних теорій щодо інтерпретації влади:

1. на мікрорівні влада осмислюється як свідомо дія суб'єкта, пов'язана з областю егоїстичних гетерономних мотивів, мета яких - вплив на іншого;
2. на макрорівні влада ототожнюється із системою державних інститутів, які визначаються законом;
3. спосіб буття влади характеризується, переважно, в негативних категоріях: влада ототожнюється з репресивною - негативними санкціями, здатністю карати, обмежувати, забороняти і т.д. [9, с. 86].

Очевидно, що пункти 1 і 2 відсилають нас до поняття суб'єкта, якому приписується здатність “мати владу” точно так само, як і здатність володіти

багатством. Стосовно пункту 3, то тут вказується на наявність у влади “емпіричних” ресурсів, за допомогою яких вона може впливати на свій об’єкт.

Критична установка Ю. Габермаса по відношенню до класичної теорії влади проявляється, в першу чергу, в тому, що він інтерпретує владу як “позамовний медіум” координації дій. При такій інтерпретації влада вже не може мислитися за класичною схемою бінарної опозиції суб’єкта та об’єкта. Природно, влада може набувати форму медіума лише тому, що вона не пов’язана з окремими особистостями та окремими контекстами [14, с 269]. Крім цього, Ю. Габермас піддає критиці розуміння влади як “грошей політики” (Т. Парсонс), тобто як символічного посередника, що циркулює в політичній системі аналогічно циркулюванню грошей в економічній системі.

Полемізуючи з Парсонсом, Габермас наводить три аргументи. (1) Гроші є вимірюваними, в той час як владу неможливо точно виміряти. Вона завжди приховує в собі незмірний потенціал, який може актуалізуватися. (2) Грошові інвестиції, як правило, приносять прибуток, у той час як інвестиції влади (особливо великі) мають протилежний ефект – поява опору, ослаблення і диференціацію. (3) Нарешті, влада не є циркулюючим медіумом за своєю природою. Для того щоб влада в суспільстві почала ефективно циркулювати, вона вимагає додаткового базису – легітимації [14, с 269-270].

Критика Ю. Габермасом розуміння влади як “грошей політики” має величезне значення для подолання наївно-позитивістського уявлення про владу. Вона акцентує увагу на принциповій характеристиці влади – її потенційний характер – і вказує на неможливість її редукції виключно до емпірично фіксованих ресурсів і проявів.

На думку Ю. Габермаса, про владу, в точному сенсі цього слова, ми можемо говорити лише як про медіум координації дій в політико-адміністративній системі. Позамовні системні медіуми управління мають певні аналоги в межах інститутів життєвого світу. Так, аналогами влади в світі можна вважати такі феномени, як “вплив”, “авторитет”, “репутація”, “престиж”, “ціннісні зобов’язання”. Однак, незважаючи на таку корелятивність, між групами феноменів, які існують в життєвому світі й системі існує кардинальна відмінність. У життєвому світі феномени “впливу” імплікують мовну комунікацію і таким чином залежать від консенсусу. Системні ж медіуми існують поза мовним і консенсуальним контекстом. Одні медіуми впливають на “переконання”, в той час як системні медіуми втручаються в “ситуацію” актора. “Генералізовані форми комунікації, такі як вплив і ціннісні прихильності, вимагають іллокуційних актів і в силу цього, в орієнтації на порозуміння, залишаються залежними від використання мови. Медіуми управління, такі як влада і гроші, здійснюють інтеракції шляхом інтервенції в ситуацію іншого через перлокуційні ефекти” [14, с. 457].

Перспективність критичної позиції Ю. Габермаса полягає, в першу чергу, в доказі того факту, що будь-яке дослідження влади не може абстрагуватися від аналізу її легітимності, тобто від тих самих питань, які М. Фуко намагався уникати. Іншими словами, дослідження влади не може бути здійснено без критики самої влади, яка ведеться з відповідних нормативних позицій. Без цього елементу теорія влади залишається мертвою. І якщо на рівні мікрофізики влада дійсно проявляється у своїй екстремальній, неопосередкованій відносинами легітимності формі, то на рівні інституційної влади питання про легітимність стає першочерговим.

В наслідок технологізації систем управління настає політичне відчуження. Іншими словами, політичне відчуження – це ситуація, в якій загальний політично інтегрований життєвий світ не сприймається як умова закріплення індивідуальних можливостей буття в світі. Припинення опосередкування закріплення індивідуального буття в світі та загального світового горизонту апріорі веде до розриву зв'язку автор-адресат політичних рішень і, тим самим, до фрагментації або ж повної самоліквідації політичної автономії. Звідси стає очевидною необхідність відрізнити політичне відчуження від політичного винятку. Політичне відчуження, в точному сенсі, може мати місце тільки у тому бутті, яке вже є політичною сферою, тобто володіє певною політичною автономією [11, с. 170]. Безглуздо говорити про політичну відчуженість рабів стародавньої Греції чи середньовічних європейських селян. Політичне відчуження може мати різні градації.

Можна виділити дві протилежні форми. З одного боку, політичне відчуження може виявлятися у формі ігнорування політичного як такого і догляду в “неполітичній” або “дополітичній” реалії життєвого світу. “Влада сама по собі, а народ сам по собі” – формула, що виражає зазначену ступінь політичного відчуження. Протилежною формою політичного відчуження є ситуація, при якій закріплення можливостей буття в світі здійснюється в обхід або навіть “всупереч” політичній структурованості життєвого світу. У цій ситуації ми маємо справу вже не з відходом у “до політичній”, а зі спробами трансценденції політичної структурованості життєвого світу – або у формі “викорінення” екзистенції зі світу, її зовнішньої еміграції, або у формі протесту та протидії політичній структурованості. На відміну від першої форми політичного відчуження, безпечної для політичної системи, в цій формі відбувається проблематизація політичної структурованості життєвого світу, тобто традиційно сформованого розподілу каналів і сфер владної гри. Більш того, в рамках зазначеної форми відчуження може відбуватися і проблематизація певних структур чи, в крайньому випадку, життєвого світу як такого.

В останньому випадку (особливо, якщо проблематизації піддаються традиційні культурні очевидності) політичне відчуження набуває найбільш радикальних форм, переростаючи у культурне або соціальне відчуження.

Ініціатива розриву, між автором і адресатом політичних рішень, може виходити як від самої політичної влади, так і зі сфери повсякденних інтеракцій учасників життєвого світу. Будь-яка конкретна політична влада завжди зацікавлена в самозбереженні, а тому і в увічненні певних соціальних та політичних інститутів, на які вона спирається. Таке увічнення здійснюється шляхом максимальної реіфікації інститутів в свідомості людей, тобто наділення їх онтологічним статусом, незалежною від людської діяльності і сигніфікації. Конкретні соціальні і політичні інститути видаються за щось універсальне, вічне. Разом з реіфікацією інститутів онтологізуються і соціальні ролі. Будь-яка влада апріорі прагне до того, щоб в її інституційних рамках людина повністю ототожнювала себе з об'єктивним змістом рольової дії.

Політичну владу ми можемо розрізнити як таку, що народжується в процесі комунікації, та таку, що штучно створює імітацію легітимності влади. Тобто в політичній організації суспільства існують та перехрещуються два протилежних процеси: з одного боку формування легітимної влади, що народжується у вільному від владного примусу процесі комунікацій, а з іншого – забезпечення легітимності

через політичну систему (зверху), за допомогою якої адміністративна влада намагається контролювати політичні комунікації. В розумінні права Ю. Габермас стверджує, що політика і закони потребують нормативного обґрунтування, а відносно влади вони функціонують як засоби її обмеження. Тут комунікація виступає в якості базового процесу, що згуртовує суспільство для вирішення певних цілей, тому саме в комунікативній дії досягається консенсус і раціоналізуються взаємовідносини між суспільством і владою. За стратегічної раціональності цей консенсус відсутній, а кожний суб'єкт вимагає для себе переваг та максимум рішень, незважаючи на інтереси інших суб'єктів.

Ю. Габермас впевнений що в даний час контроль над владно-політичною бюрократією можливий лише з боку громадсько-політичної бюрократії партій та союзів, яка, в свою чергу, також підлягає контролю в рамках громадських організацій [8, с. 371].

Саме комунікація виступає в якості базового процесу, що згуртовує суспільство для вирішення певних цілей, тому тільки в комунікативній дії досягається консенсус і раціоналізуються взаємовідносини між суспільством і владою. За стратегічної раціональності цей консенсус відсутній, а кожний суб'єкт вимагає для себе переваг та максимум рішень, незважаючи на інтереси інших суб'єктів.

Особливого значення Габермас надає демократії. Оплот демократії він бачить не в зміцненні державності, тобто не в посиленні державного втручання в життя суспільства, а в посиленні ролі свідомої, освіченої громадськості, яка виробляє цілі та ідеали соціально-політичного життя, активно бере участь у політичному процесі, який є "живим духом" демократії, гарантом її забезпечення.

Зазначимо щодо вагомості влади в комунікативній теорії Ю. Габермаса, бо саме мінімізація її впливу на державні інститути та максималізація взаємодії, ефективність дискусії між суб'єктами комунікації є запорукою розвитку демократичних цінностей та обов'язковим показником легітимності влади. Раціоналізацією процесу комунікації Ю. Габермас вважає усунення тих владних відносин, які залишаються прихованими в її структурі і перешкоджають досягненню консенсусу між суб'єктами комунікації. Формування легітимної влади полягає в посиленні ролі свідомої, освіченої громадськості, яка виробляє цілі та ідеали соціально-політичного життя, активно бере участь у політичному процесі, що і є гарантом збереження демократії. Демократія, на думку Ю. Габермаса, існує лише до тих пір, доки "критична" громадськість залишається здатною ефективно виробляти політичну ініціативу, здійснювати контроль за діяльністю влади, а влада буде легітимною лише за умови належного "раціонального" функціонування інститутів громадянського суспільства. Розвинуте громадянське суспільство являється як джерелом, так і наслідком політичної і громадянської активності суспільства утворюючи міцний фундамент демократії.

Список використаної літератури

1. Власть и влияние : политика и управление в организациях [Текст] : [пер. с англ.] / Д. Пфедфер ; пер. Е. В. Трибушной. – М. ; СПб. ; К. : ИД "Вильямс", 2007. – 503 с.
2. Всемирная энциклопедия. Философия [Текст] / Гл. научн. ред. и составитель А. А. Грицианов. – М. : АСТ, – Минск : «Харвест» (Современный литератор), 2001. – 1312 с.
3. *Габермас Ю.* Постметафізичне мислення [Текст] / Пер. з нім. В. Купліна. – Київ : Дух і Літера, 2011. – 280с.
4. *Ильин И.* О сущности правосознания : Сочинения в 2-х т. [Текст] / И. Ильин. – М. : «Медиум», 1993. – Т.1. Философия права. Нравственная философия. – 509 с.
5. *Канетті Е.* Маса і влада [Текст] / Еліас Канетті. – К. : «Альтернатива», 2001. – 416 с.
6. *Кухта Б.* Політична еліта (кратократичний аспект) [Текст] / Борис Кухта. – Львів : ЦПД, 2011. – 420 с.
7. Короткий оксфордський політичний словник [Текст] : пер. з англ. / ред. І. Маклін, А. Макмілан. – 2. вид. – К. : Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2006. – 789 с.
8. Новітня політологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів [Текст] / Ф. М. Кирилюк ; М-во освіти і науки України, Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 564 с.
9. Феномен влади в культурі [Текст] : дис. канд. філос. наук: 09.00.04 / Зимовець Роман Віталійович ; Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2001. – 188 с.
10. Філософський енциклопедичний словник [Текст] / голова редколегії В. І. Шинкарук ; за ред. Л. В. Озадовська, П. П. Поліщук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
11. *Хабермас Ю.* Демократия. Разум. Нравственность [Текст] / Ю. Хабермас. – М. : Наука, 1992. – 176 с.
12. *Хабермас Ю.* Философский дискурс о модерне [Текст] / Пер. с нем. М. М. Беляева и др. – М. : Весь мир, 2003. – 209 с.
13. *Habermas J.* The theory of communicative action / Translated by Thomas McCarthy. – Volume one : Reason and the rationalization of society. – Boston : Beacon Press, 1984. – 465 p.
14. *Habermas J.* The theory of communicative action / Translated by Thomas McCarthy. – Volume Two : Lifeworld and System : A Critique of Functionalist Reason. – Boston : Beacon Press, 1984. – 457 p.

Стаття: надійшла до редакції 26.04.2011
прийнята до друку 16.11.2011

CRATOCRATIC ASPECT OF J.HABERMAS COMMUNICATIVE THEORY

Dmytro Kosenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Institute of Philosophy, Political Science Department
St. Volodymyrska, 60, 01033, Kyiv, Ukraine
e-mail: Kosenko.DV@gmail.com*

The article analyzed the communicative aspect kratokraticesky theory of J. Habermas. Highlight particular political views thinker on power, democracy, and their place in the theory of communicative action.

Key words: theory of communicative action; power; democracy; legitimacy; political alienation; cratocratic aspect of J.Habermas communicative theory.

КРАТОКРАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ КОММУНИКАЦИОННОЙ ТЕОРИИ Ю. ХАБЕРМАСА

Дмитрий Косенко

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
Философский факультет, кафедра политологии
ул. Владимирская, 60, 01033, Киев, Украина
e-mail: Kosenko.DV@gmail.com*

В статье проанализирован кратократический аспект коммуникативной теории Ю. Хабермаса. Освещены особенности политических взглядов мыслителя на власть, демократию и их место в теории коммуникативного действия.

Ключевые слова: теория коммуникационного действия; власть; демократия; легитимность; политическое отчуждение; кратократический аспект коммуникативной теории Ю. Хабермаса.